

СИСТЕМА БОГОСЛОВСЬКИХ ТЕРМІНІВ: СЕМАНТИКА ЛЕКСЕМ *АПОСТОЛ, БІБЛІЯ, ЄВАНГЕЛІЄ*

© Яремчук С., 2007

У статті йдеться про українські богословські терміни «Апостол», «Біблія», «Євангеліє», розглянуто їх значення, походження, простежено історію дослідження богословських термінів.

This article is about Ukrainian theological terms “Apostle”, “Bible”, “Gospel”. It deals with their meanings, etymology and the history of exploration of the theological terms.

Однією з підсистем української літературної мови є система богословських термінів. Богословські терміни – це назви релігійних уявлень, понять і категорій, а також назви дій, процесів, об'єктів, символів і суб'єктів релігійної практики.

Богословська термінологія обслуговує християнську релігію (Православ'я, Католицизм, «церковний» Протестантизм: Лютеранство, Англіканство, Кальвінізм).

Історія мови мала небагато досліджень з ділянки такої важливої культурно-історичної проблематики, як виникнення й сьогочасний стан християнської богословської термінології. Багато вчених занадто розширюють межі богословської термінологічної системи, залучаючи до неї багато нетермінологічних лексичних одиниць. У зв'язку з цим, **мета** цієї праці – охарактеризувати в генетичному аспекті богословські терміни *Апостол, Біблія, Євангеліє* за джерелами формування.

Наукова новизна полягає в тому, що до останнього часу релігія і Церква були обмежені вузькою сферою застосування, бо релігія в радянський період вважалася «опіумом» для народу. Багато людей не мають елементарних знань з основ богослів'я. Сьогодні значна частина з них повертається до Бога, і їм потрібно опанувати терміни на позначення богословських понять.

Проаналізувавши набір лексем, які зараховує до богословської термінології Франц Міклошич [21], батько мовознавчої славістики, можна висловити деякі міркування. Звичайно, що ні в кого не буде сумнівів стосовно того, що слова *Різдво, Пасха, Святий Дух, молитва, Євангеліє, Господь* є християнськими термінами. Однак в християнському лексиконі є також лексеми: *розведена, розвестися, весіле, сватьба*. Вважаємо, що ці слова є ненормативними, бо не називають богословських понять. Окрім того, Ф.Міклошич перелічує ще лексеми: *демон-гемонський, неприязнь, враг, лукавий, лихий, нечистий, чорт, проклятий, дідько*. Чи можна їх вважати термінами? Не треба вдаватися до глибоких лінгвістичних досліджень, щоб зрозуміти, що лише

умовно термінами можна вважати слова, які позначають поняття «нечиста сила», тобто тільки *демон і чорт*, а всі інші слова не є термінами, бо позначають загальнопобутові поняття.

Серед українських славістів найбільше досліджуваав богословську термінологію Олекса Горбач [4, с. 99–146]. У своїй праці «Українська народна релігійно-християнська термінологія і лексика» він детально проаналізував становлення й розвиток української богословської термінологічної системи в загальнослов'янському контексті, навів зразки класифікації богословських термінів, показав різні погляди на цю проблему, проте не виділяв термінів, пов'язаних із християнським віровченням.

Тему української церковної лексики намагався розглянути й перемиський журналіст Євген Грицак у працях «Вплив церкви й релігії на українську мову» та «Народна Великодня термінологія» [6, с. 34–38; 7, с. 11–13]. Він розглянув доволі побіжно й зі стилістичного погляду зібраний лексичний матеріал. Є. Грицак ділить лексику на «чужу» і «народну», тобто на літературно-церковну термінологію та на поширені в народній мові слова, нерідко перекручувані; залучає її жаргівливе використання в розмовно-сленговому вжитку, розглядає народно-демонологічні елементи [5, с. 161–165].

Цікавою є праця Мар'яна Юрковського «Староукраїнська богословська термінологія» [19, с. 75]. За його підрахунками, тільки у «Словнику української мови XIV–XV століть», побудованому лише на пам'ятках світського характеру, є 280 богословських термінів (приблизно 3% усіх реєстрових слів словника). Дослідник ділить богословські терміни на групи лише за походженням. До утворень на власному мовному ґрунті належать такі терміни, як *богомолєбник, попович*. До старослов'янізмів – *богомолєць, великомученик, владика, настоятель*. До грецьких запозичень (через посередництво старослов'янської мови) – *апостол, архієрей, митрополит, патріарх*. Окрім власних утворень і прямих запозичень, словник фіксує терміни, що є результатом семантичного калькування з грецької мови (*брат, отець*) або структурного (*Богоносець, богослов, пророк, священномонах, священномученик*).

У цій праці нашу увагу привернули важливі, частовживані та малоописані богословські терміни на позначення Святого Письма та його частин «Апостол», «Біблія» і «Євангеліє».

Апостол. Це слово грецького походження, запозичене українською мовою через церковнослов'янську (грец. *απόστολος* – «посланець»), утворене за допомогою префікса *απο-* «геть», і дієслова *στέλλω*– «посилаю», спорідненого з українським словом *стелю, стелити* [8, с. 72].

Лексему *Апостол* пам'ятки киеворуського періоду вперше задокументували в XI ст. зі значенням «книга, що містить у собі другу половину Нового Заповіту»: Діяння Святих апостолів, соборні послання, 14 послань апостола Павла: «Тѣлкован о... словєсьхъ въ Ѣвѣнгелни и в аплѣ и въ нныхъ книгахѣ» [14, с. 26].

У творах цього самого століття зафіксовано деривати від слова *апостол*: прикметник *апостольський*: «Дѣни аплака Лоуко@ стѣписана євѣнгелистѣмь», що свідчить про активне використання цієї лексеми у професійній сфері.

У пам'ятках XIV–XIX ст. слово *апостол* зафіксовано без будь-яких семантичних змін: «Пак кто сѣ покоушит порѣшити того выше писаннаго нашего даонї# и потвѣрженї# от вѣстныхъ врѣховныхъ апслѣ» [12, с. 78];

«Євангеліє двоє простыхъ безъ жадное оправы Апостоловъ два» [13, с. 116];

«Въначальныя пѣсни пѣли мы хором, я читал Апостол, и хотя покраснѣлся, однакож преизрядно возгласил: и жена да вонтеся своего мѣжа!» [9, с. 81].

«То було по великих празниках народ приходив до Дороша, неначе до церкви, от він і читав їм Євангелію, Апостола і Псалтир» [10, т. 1, с. 8].

Успадковала лексему *апостол* і сучасна українська мова з первинним значенням «книга, що містить у собі другу половину Нового Заповіту: «Джериха розказувала десять раз, як її син тієї неділі перший раз читав апостола в церкві» [11, т. 1, с. 55].

Інше значення лексеми *апостол* – «посланець, учень Ісуса Христа, посланий проповідувати

Слово Боже»: «**Єсмь зыкомъ апостолъ службѣ мою прославл#ю**» [14, т. 1, с. 26].

«**Єще Павелъ апслъ пишет рекоучи не впивантєс# вином**» [13, т.1, с. 116];

«І походились апостоли до Ісуса» [10, т. 1, с. 8].

Ізмаїл Срезневський зафіксував дериват від лексеми *апостол* – іменник *апостольство*: «**Прити жрѣбни служени сего и апостольства**» [14, с. 26].

В сучасній українській мові лексема *апостол* збереглася зі значенням «посланець, учень Ісуса Христа, посланий проповідувати Слово Боже»: «Чомусь пригадалося євангельське оповідання, як апостол Петро зрікся Христа» [11, т.1, с. 55]. Таке саме трактування подає Великий тлумачний словник сучасної української мови [3, с. 22].

Біблія. Лексему *біблія* в українську мову запозичено з латинської (лат. *Biblia* – книга), походить від грец. βιβλία – книги, яка пов'язана з поняттям *єгипетський папірус*, що зводиться до назви сирійського міста Бібл (грец. βιβλοος), звідки папірус довозили до Греції [8, с. 190].

У пам'ятках XVI–XVII ст. лексему зафіксовано зі значенням священна книга»: «**Библіа дроукована#**» [13, с. 83]. Слово *біблія* функціює також у російській та білоруській мовах: *библия*, *біблія*.

Сьогодні лексема функціює з давнім значенням «Книга, яка є церковною святинею в усі часи і століття».

Біблія – збірник різних за часом написання, мовою, характером творів, який християнство та іудаїзм (частково) визнають священними [3, с. 50].

Євангеліє. Це слово грецького походження, запозичене українською мовою через церковно-слов'янську. Грецькою мовою – τό Ευαγγέλιον [2, с. 540], латинською – *Evangelium* [22, с. 211]. Воно має значення «винагорода за радісну звістку; добра, радісна звістка» [8, с. 175]. Це слово функціює також у всіх слов'янських мовах: російській – Евангелие, болгарській – Евангелие [15, с. 176], сербській – Еванђѣље [16, с. 166], хорватській – *Evandjelje* [20, с. 528], чеській – *Evangelium* [17, с. 148], словацькій – *Evangelium* [1, с. 103], польській – *Evangelia* [23, с. 203].

У пам'ятках киеворуського періоду лексему *євангеліє* вперше задокументовано в XI ст. зі значенням «книга повчань Ісуса Христа»: «**Проповѣстѣс# се євангеліє црстви по вьсен вьселенѣи**» (Остромирове Євангеліє) [14, с. 805].

У цьому столітті зафіксовано деривати від слова *євангеліє*: іменник *євангеліст*: «**стааго апла и євангеліста Лоуки**» та прикметник *євангельський*: «**Злата и сребра євангельске не стажиста**» [14, с. 806], що вказує на активне використання цієї лексеми в розмовному мовленні.

У пам'ятках XIV–XIX ст. слово *євангеліє* зафіксовано без будь-яких семантичних змін: «**Застали єсмо Євангеліє кованое**» [12, с. 343];

«**Проповѣданіє Євангелія миру и им совершившиєся обращеніє языков ко Христу єсть то дѣло Божіє через Апостола содѣланное**» [9, с. 57].

«Не змоглись на Євангелію, цілуйте псалтирю» [10, т. 1, с. 466]. І лише у XX ст. ця лексема розширила свій семантичний обсяг завдяки нового переносного значення «книга, в якій викладені основні принципи, правила чого-небудь» [11, т. 2, с. 494].

Великий тлумачний словник сучасної української мови подає таке визначення *Євангелія*: частина Біблії (головна частина Нового заповіту), в якій вміщено легенди про життя та повчання Ісуса Христа і яка є основою християнської релігії [3, с. 269].

Проаналізувавши слова *Апостол*, *Біблія*, *Євангеліє* можна стверджувати, що це терміни грецько-латинського походження на позначення богословських понять, запозичені українською мовою через церковнослов'янську.

Оскільки ця лексика має обмежену сферу функціонування* (Церква, релігійна організація,

* функціонування – ред.

віруючі), що зумовлено замкнутістю цієї тематичної групи, то, зрозуміло, що семантичне поле її є сталим і практично не розширюється.

Функційне навантаження богословської лексики – позначати поняття важливої для кожного християнина сфери духовного життя, яке впродовж кількох десятиліть було загнане в підпілля. Українська богословська термінологія здебільшого запозичувала слова з різних мов, зокрема з грецької та латинської, на позначення понять, для яких не мала власних відповідників. Сьогодні ця терміносистема повертається до життя й вільного функціонування, тому вимагає відповідного впорядкування й кодифікації в усіх її різновидах.

1. Бунганич П. Словацько-український словник. – Братіслава, 1985. 2. Вейсман А. Д. Греческо-руський словарь. – С.-Пб., 1899. 3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / За ред. В. Т. Бусел. – К., 2004. 4. Горбач О. Українська народна релігійно-християнська термінологія й лексика. Збірник мовознавчої комісії наукового конгресу в 1000-ліття хрещення Русь-України. – Мюнхен, 1988. – С. 99–146. 5. Грицак Є. Вибрані українознавчі праці. – Перемишль, 2002. 6. Грицак Є. Вплив церкви й релігії на українську мову // II Międzynarodowy Zjazd Słowistów (Filologów Słowiańskich). Księga referatów, Sekcja I: Językoznawstwo. – Warszawa, 1934. – S. 34–38. 7. Грицак Є. Народна Великодня термінологія // Рідна мова. – Варшава, 1934. – № 2. 8. Етимологічний словник української мови: В 7 т. – Т.1. – К., 1982. – Т.2. – К., 1985. – Т.3. – К., 1989. 9. Словарь русского языка XVIII в. – Л., 1984. 10. Словарь української мови / За ред. Б. Грінченка: В 4 т. – К., 1907–1909. 11. Словник української мови: В 11 т. – К., 1970–1980. 12. Словник староукраїнської мови XIV–XV століть: У 2 тт. – К., 1977; 13. Словник української мови XVI–першої половини XVII століття: В 11 тт./ Редкол.: Д. Гринчишин, У. Єдлінська та ін. – Львів, 1994–2004. 14. Срезневский И. Материалы для словаря древнерусского языка: в 3-х томах. – С.-Пб., 1893. 15. Стоянов І. А., Чмир О. Р. Болгарсько-український словник. – К., 1988; 16. Толстой И. И. Сербско-хорватско-русский словарь. – М., 1957. 17. Чесько-український словник: у 2 тт. – К., 1988. – т. 1. 18. Шевченко В. М. Словник-довідник з релігієзнавства. – К., 2004. 19. Юрковський М. Староукраїнська богословська термінологія // Варшавські українознавчі записи. – Варшава, 1988 – С.74–83. 20. Hrvatski jezični savjetnik / U red. Lane Hudeček, Milice Mihalević, Luke Vukojevića. – Zagreb, 1999. 21. Miklosich F. Die Christliche Terminologie der Slawischen Sprachen. – Wien, 1876. 22. Słownik kościelny łacińsko-polski / Ułożył Ks. Dr. Alojzy Jougan. – Przemyśl, 1948. 23. Słownik ukraińsko-polski / Pod. red. S. Hrabca, P. Zwolińskiego. – Warszawa, 1957.